

Wojciech Wrzesiński

Kresowe ojczyzny Polaków

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 385-396

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech Wrzesiński

Kresowe ojczyzny Polaków*

Kresy w historii Polski nie zawsze były tożsame z pograniczem. Związane z losami polskiej państwowości, sprzęgnięte były z procesem formowania świadomości narodowej. Wywodziły swą nazwę od wojskowych czujek i wart wysuniętych daleko przed polskie zastępy na stepach między Dnieprem i Dniestrem. Wraz ze zmianami historycznymi zmieniał się ich charakter i zasięg terytorialny. Oparte o realia geograficzne i doświadczenia historyczne, tkwiły głęboko w świadomości współczesnych Polaków, nabierając znacznej niezależności od zachodzących zmian. Zazwyczaj w świadomości danej grupy społecznej związek ich ze współczesnością na tych obszarach był mniejszy, im dalej ona mieszkala od określonego obszaru. Odległość sprzyjała mitologizacji kresów, ułatwiając przekształcanie marzeń w programy ekspansji. Wyolbrzymiając wszystko, co było związane z aktywnością własnej nacji, sprzyjała zacieraniu w pamięci społecznej dowodów świadczących o aktywności innych narodów, również tam żyjących. Przeradzała się w dziejach ich funkcja. Wyrosło z ziem wschodnich, dokąd docierało osadnictwo, ale także oręż polski, przeniesione poniżej na ziemie przygraniczne na zachodzie, pozostające w kręgu konkurencyjnych wpływów państwowości, kultury polskiej, demografii i gospodarki niemieckiej, rosyjskiej, czeskiej, węgierskiej czy litewskiej, rejestrowały emocje ogólnonarodowe związane z posiadaniem, obroną lub ekspansją określonych terytoriów. Na wschodzie definicje kresowości były związane z tradycjami przedmurza cywilizacji zachodniej, łacińskiej, a na zachodzie z obroną zasięgu Słowiańszczyzny, w interpretacji zgodnej z bieżącymi potrzebami politycznymi. Pojęcie kresowości danych obszarów nie było tożsame w świadomości ogólnonarodowej ze świadomością lokalną, kształtowaną na danym terenie. Wiązało się z długim trwaniem, nie korygowanym, ani nie sprawdzanym współczesnością.

Kresy miały wyznaczać w świadomości potocznej polski obszar narodowy, nie zawsze tożsame z granicami państwa, ale trwałe i niezwykłe. Pojęcie kresów było obecne przede wszystkim w grupach i warstwach tworzących naród polityczny, łączący się więzami ponadlokalnymi. Zmiany terytorium państwowego nie wywoływały zasadniczego wpływu na zachowanie obszaru terytoriów kresowych w świadomości ogólnonarodowej. Długi okres niebytu państwowości polskiej decydował o szczególnej rozciągłości granic polskich ojczyzn kresowych, i to we wszystkich kierunkach.

Mitologizowane wyobrażeniami o szczęśliwej przeszłości, ojczyzny lokalne, służyły przypominaniu minionych przewag Polaków. Wprowadzane do programów politycznych, stanowiły wielokrotnie podstawy do określenia optymalnych propozycji terytorialnych granic państwowych, jak i wzorców postaw i zachowań. Do doświadczeń kresowych wracano, kiedy były rysowane programy ekspansji, ale także wówczas, gdy ograniczano

---

*Publikowany tekst jest referatem przedstawionym na Zjeździe Powszechnym Historyków Polskich w wrześniu 1994 r. w Gdańsku. Z uwagi na charakter referatu zrezygnowano z przytaczania przypisów, które musiałyby być bardzo obszerne.

zainteresowania Polski rządami na ziemiach etnicznie niejednorodnych, z dużą liczbą ludności niepolskiej. Łączyły poczucie swojskości z przeciwstawianą jej obcością, równoważną z postawami wrogim Polakom. Niosły poczucie jedności polskiego obszaru narodowego. Obarczone charyzmą narodową, utrwały się w atmosferze romantycznych mitów, jednak bez konfrontacji i sprawdzianu z rzeczywistością. Nieraz szczególna koncentracja postaw patriotycznych, uczulenie na obronę interesów narodowych, gotowość do daleko idących ofiar dla dobra ojczyzny ogólnonarodowej, były wzorcami postaw wywodzących się z kresów. Odnotowywanie żywotności polskich ojczyzn kresowych w okresie zaborów nie zawsze było tożsame z określeniem granic zamierzonej ekspansji państwowej.

Problematyka kresów wywoływała w historiografii polskiej duże zainteresowanie, towarzyszyła badaniom historii politycznej, myśli politycznej, pierwszym studiom nad mentalnością, świadomością, postawami Polaków. Wiele spraw z tego zakresu pozostaje jednak nie wyjaśnionych, wymaga studiów źródłowych, przy pogłębionej refleksji metodologicznej. Poniższe uwagi mają charakter wstępny, niejednokrotnie, chociaż bez artykułowania tego, noszą charakter hipotez, które winny być sprawdzone, skorygowane, zmienione w oparciu o dalsze szczegółowe badania źródłowe.

Ideologia kresowa, zrodzona w Rzeczypospolitej szlacheckiej, rozwijana w XIX w., przetrwała drugą niepodległość. Dawała o sobie znać w żywiołowych emocjach narodowych, mniej w programach politycznych, także i w czasach nam współczesnych. Kresy i ich mistyka tworzyły możliwości rodzenia emocji narodowych, prowadząc często do konfliktów. Służyły wyzwalanu aktywności na różnorodnych płaszczyznach działalności narodowej. Wiązane były nie tyle z całym pograniczem, lecz wybranymi enklawami polskiego osadnictwa, aglomeracjami miejskimi lub zwartymi obszarami polskich wsi, zaścianków. Niekiedy były wpisane w granice wcześniej wyodrębnionych regionów. Dawały podstawy do kształtowania polskich lokalnych ojczyzn kresowych na różnych granicach. Stanowiły nie tylko wyobrażenia przestrzenne, ale zarazem mityczne symbole koncentracji najwyższych wartości i wzorców narodowych, materialnych i psychicznych Polaków. Odgrywały niemalą rolę w kształtowaniu i rozwijaniu polskiej świadomości narodowej. Ułatwiały żywotność tradycji granic przedrozbiorowych. Wygaszały jednak wrażliwość i zrozumienie dla racji innych narodów, także tych, które dopiero kształtowały swoją tożsamość. Służyły zarazem polskiej ksenofobii, snobizmowi i megalomanii narodowej. Ograniczały możliwości precyzowania skutecznych i osiągalnych celów polityki narodowej i państwowej. Wiązały się przede wszystkim z działalnością zachowawczych sił politycznych, opartych na programach solidaryzmu narodowego. Funkcji kresów w historii Polaków nie można sklasyfikować w sposób jednowymiarowy.

Upadek Rzeczypospolitej, zabory, powstania, walka o odzyskanie niepodległości, przy równoczesnych przeobrażeniach społecznych, to wydarzenia i procesy, które decydowały o charakterze, tempie i nasileniu procesów kształtowania nowoczesnej świadomości narodowej Polaków. Świadomość narodowa, w okresie Rzeczypospolitej związana ze stosunkowo wąską warstwą narodu politycznego, w miarę pogłębiania się demokratyzacji stosunków publicznych we wszystkich zaborach, poszerzała się. Pogłębiające się poczucie tożsamości narodowej Polaków decydowało o przeobrażeniu świadomości narodowej w kategorię polityczną. Łamiąc odrębności zrodzone bytowaniem w różnych zaborach, związane z podziałami i odrębnościami politycznymi, społecznymi, kulturowymi, wyznaniowymi, odwoływało się do tradycji bytu w niepodległej Polsce, w granicach łączących w jednoś narody Korony, Litwy i Rusi. Pojęcie ojczyzny i tej ogólnonarodowej, i tworzących ją ojczyzn lokalnych, bliższych danej społeczności, miało nie tylko wymiar geograficzny. Wiązało się z wartościami kulturowymi, cechami psychicznymi danej społeczności, jej emocjonalnym przywiązaniem do związków z danym terenem, przy

utrwalaniu związków z kulturą i tradycją całego narodu. Ojczyzna jako korelat narodu, lub też tylko jego wyodrębnionej części, stanowiła dziedzictwo nie tylko materialnej ojcowizny, ale wszelkich wartości kulturowych, duchowych i materialnych, związanych z przodkami danej społeczności, a znajdujących odbicie w świadomości społecznej.

Więź z bliskim, lokalnym środowiskiem, kształtowała poczucie prywatnej, bliższej ojczyzny, opartej na własnych przeżyciach, więzach rodzinnych. Tworzyła inne podstawy do postrzegania ojczyzny ogólnonarodowej, pozbawionej indywidualnych konkretyzacji czerpanych z własnych doświadczeń, w większym stopniu opartej na przekonaniach, akceptowanej wspólnoty ideologii narodowej. Poczucie odrębności regionalnej było kształtowane przez naturalne odrębności geograficzne i klimatyczne, ich jednolitość, charakter sieci komunikacyjnej, odmienne warunki bytowania i pracy, wyznania i kultury. Po powstaniu więzi lokalnych ich funkcje w określaniu postaw mieszkańców spełniały zadania wtórne wobec więzi psychicznych ze wspólnotą narodową. O kształtowaniu się kresowej ojczyzny w wyodrębnionym regionie decydowała świadomość trwałych więzów ideowych z ojczyzną ogólnonarodową. Poczucie nadrzędnego charakteru wspólnoty ogólnonarodowej tworzyło podstawy do nadawania charakteru ideologicznego lokalnej więzi nawykowej, ukształtowanej prywatnymi doświadczeniami. Powodowało mnożenie ojczyzn lokalnych. Ale decydowało też o integrowaniu w jednolity wspólnotę wielości obszarów terytorialnych. Świadomość więzi lokalnych, wzbogacona ogólnonarodowymi wartościami ideowymi, poczuciem wspólnoty dziedzictwa, nadawała aktywny charakter tożsamości narodowej, ułatwiała przekształcanie jej z kategorii kulturowej w polityczną. Nadrzędna nad skupiskami regionalnymi, nadawała im charakter ideologiczny, także w kategoriach moralnego przymusu. Tam, gdzie poczucie związków ogólnonarodowych wyrastało z ujednoczenia więzi z ojczyzną lokalną, następował proces jak gdyby konkretyzacji, wcześniej niejednokrotnie mglistego, czasami jedynie niemal mitycznego, mało konkretnego, opartego przede wszystkim na tradycji ustnej, przechodzącej z pokolenia na pokolenie, poczucia wspólnoty ogólnonarodowej.

Ojczyzna ideologiczna nie zawsze pokrywała się z terytorium państwowym. Jedność terytorium państwa ułatwiała kształtowanie ogólnonarodowej wspólnoty ideologicznej społeczności lokalnych nawet wtedy, gdy żyły w niej różne nacje. Dominacja jednej nacji dokonywała się zawsze przy próbie zawłaszczenia narodowego przeszłości utrwalonej w pamięci narodowej. Trwałość poczucia odrębności ojczyzny lokalnej nie była zależna ani od wyrazistości czynników, które ją konstytuowały, ani od liczebności zamieszkujących ją społeczności, lecz przede wszystkim od aktywności sprawczej czynników psychicznych, decydujących o postawie jej mieszkańców i wartości kulturowej. Odrębności pozostawały szczególnie wyraziste tam, gdzie osadnictwo nie tworzyło zwartych obszarów narodowych, lecz rozwijało się na skutek różnych przyczyn na zasadzie enklaw, jednak przy pozostawianiu wysp etnicznych, w trwałym związku, nie tylko materialnym, z większymi obszarami narodowymi, przedzielonymi nawet obcymi skupiskami narodowymi. Warunkiem trwałości bytu odrębności takiej diaspory było zachowanie świadomości uczestnictwa w większej zbiorowości narodowej, bez względu na oddzielające je kordony graniczne, czy obce terytoria narodowe. Wyspowy charakter ojczyzn kresowych nie wywoływał apostazji narodowej. Wcześniej istniejące w wąskich warstwach więzy narodowe, oparte na podstawach wspólnoty ideologicznej, przez wiązanie ze środowiskiem lokalnym przechodziły swoisty proces racjonalizacji i konkretyzacji, otrzymywały uzupełnienia dodatkowymi argumentami opartymi na doświadczeniach indywidualnych, na praktyce życia codziennego. Przystawały być pojęciami abstrakcyjnymi, szukającymi uzasadnień tylko w przeszłości, żywej tradycji, różnie określanych związkach ideowych. Ideologia narodowa wyrastająca z tradycji historycznych, przez pogłębianie się świadomości lokalnej stopniowo stawała się jednak coraz bardziej powiązana z bieżącą rzeczywistością, traciła wymiar muzealny. Więzy

emocjonalne związane z wyobrażeniami dotyczącymi całej ojczyzny nabierały szczególnie wyrazistego charakteru, o ile wyrastały z przywiązania do „bliższej ojczyzny”. Kształtowanie więzi lokalnych ułatwiało poszerzenie poczucia świadomości narodowej w szerokich warstwach społecznych, wcześniej indyferentnych narodowo.

Kształtowanie się więzów lokalnych nie niszczyło więzi ogólnonarodowej, o ile dokonywało się na podłożu wspólnoty narodowej, nawet gdy była ona niedostatecznie wykształcona. Świadomość lokalna, pozornie działając na rzecz dezintegracji ogólnonarodowej, zazwyczaj pogłębiała rozumienie związków ogólnonarodowych. Umacniając poczucie odmienności od innych grup lokalnych, nie tworzyła barier między społecznościami regionalnymi. Pozwalała na wyrazistsze postrzeganie jedności ogólnonarodowej, przy wielości i różnicowaniu kulturowym mniejszych społeczności. Przywiązanie do „bliższej ojczyzny” zazwyczaj dawało lepsze podstawy do postrzegania wspólnoty ogólnonarodowej. Świadomość więzi z ogólnonarodową ojczyzną ideologiczną decydowała o wprowadzeniu do ojczyzny prywatnej indywidualnego zobowiązania o podłożu moralnym. Wprowadzała do nawyków czynniki przekonaniowe, oparte na rozumieniu powinności wobec własnego dziedzictwa. Na ojczyznę lokalną służyła charyzma ojczyzny ideologicznej. Świadomość lokalna ożywiała i utrudniała historyczne tradycje Rzeczypospolitej.

„Bliższe ojczyzny” nie miały charakteru niezmiennego. Rozrastały się wraz z indywidualnymi doświadczeniami społeczności lokalnych. Wraz z rozwojem mobilności społecznej, przełamywaniem ksenofobii, postępami cywilizacyjnymi i rozszerzaniem współczesnictwa w kulturze i tradycjach polskich, pogłębiało się poczucie związków psychicznych z ojczyzną ogólnonarodową. Przez pogłębianie tradycji lokalnych, indywidualne doświadczenia, dokonywał się proces uprzywatnienia ojczyzny ogólnonarodowej. Pogłębiało się poczucie związków „bliższej ojczyzny” z ojczyzną ogólnonarodową, zaostrzając sprzeczności między obroną tożsamości narodowej a polityką zaborców, zmierzających do przyspieszenia integracji między zaborami a obszarami ich państw.

Geograficznie przejściowy charakter terytorium polskiego decydował, że kresowość ziem polskich była rozległa, rozrastała się daleko poza naturalne, geograficzne pogranicze, czy obszary Polski historycznej. Ojczyzny kresowe nie zawsze były tożsame z granicami regionów. W kresowych ojczyznach prywatnych powstawały różnorakie wartości kulturowe, związane z warunkami lokalnymi. Ich współdziałanie w ogólnonarodowej kulturze było zależne od stopnia powiązania z wartościami ogólnonarodowymi. Kształtowanie świadomości lokalnej ograniczało asymilację zaborów, rozwijaną w oparciu o ogólnopaństwową wspólnotę gospodarczą i polityczną, sprzeczną z jednością polityczną starej Rzeczypospolitej.

Poczucie świadomości kresowej nie narastało równoległe ze świadomością regionalną. Zazwyczaj ją wyprzedzało. Świadomość kresowa wyrastała najpierw na wschodzie i północy, przenosiła się na zachód w wieku XIX, aby w początkach XX w. objąć wszystkie polskie ziemie pograniczne, również i na południu. Ojczyzny kresowe na wschodzie łączyły się nie tylko z nadziejami na odbudowę świetności Rzeczypospolitej, ale i marzeniami o pozyskaniu nowych nabytków, chociażby na stepach ukraińskich. Ziemie kresowe na zachodzie związane były z ideami obrony polskiego stanu posiadania, częściej o mniejszym zasięgu współczesnego, ale nierazko i dalej idącego, historycznego. Ideały polskich ojczyzn kresowych na wschodzie były budowane przez pryzmat arkadyjskich wyobrażeń o tych ziemiach, pamięć dawnych przewag orężnych, politycznych, kulturowych i cywilizacyjnych, nadziei na ekspansję, czasami polityczną, nawet bez etnicznej, zawsze grup i warstw dominujących. Tradycje kresów zachodnich łączyły się z trwaniem polskiego chłopstwa, trudem pracy fizycznej robotnika, roztropnością polskiego miesz-

czanina, mądrością i rozsądkiem rodzącej się polskiej inteligencji, zasięgiem polskiego osadnictwa.

Obszary kresowe nie były równomiernie nasycone osadnictwem polskim. Przede wszystkim na wschodzie, ale i również na zachodzie, często nosiły charakter enklaw narodowych. Utrzymywały się zwarte wyspy osadnictwa polskiego, obok rozrzedzonego osadnictwa polskiego. Tam, gdzie zaznaczała się aktywność narodowa innych niż polskie nacji, dbano szczególnie mocno o związki regionalnych wzorców kulturowych z polskimi wzorcami ogólnonarodowymi. Tam też szczególnie głęboko była zawłaszczana tradycja lokalna tylko przez jedną nację. Na wschodzie ojczyzny kresowe były to przede wszystkim aglomeracje miejskie, siedziby polskich majątków ziemskich, zaścianki szlacheckie. Zamieszkali tam Polacy prezentowali szczególne przywiązanie do polskich tradycji i ideałów oraz świadomości potrzeby aktywności narodowej, przy równoczesnej demonstracji odrębności regionalnych. Na kresach zachodnich podobne środowiska powstawały przede wszystkim na obszarach wiejskich, zachowując równie wyraźne poczucie tożsamości regionalnej, ale i związków ogólnonarodowych. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej nastąpiła identyfikacja obszarów kresowych z terenami pogranicza etnicznego, mimo braku większych nadziei na ich pełne włączenie w granice przyszłej niepodległej Rzeczypospolitej.

W świadomości Polaków mieszkających poza obszarami kresowymi polskie kresy niejednokrotnie wychodziły poza granice z 1772 r., odwołując się do sukcesów, nawet przejściowych politycznych i militarnych Korony i Litwy, zasięgu osadnictwa polskiego, czasami tylko słowiańskiego, lub nawet jedynie sieci hydrograficznej, czy też jednorodności geograficznej. O ile pogranicze stawało się wytworem naturalnych procesów wyrastających na terytoriach położonych w zasięgu konkurencyjnego oddziaływania różnych tworów państwowych i organizmów narodowych, kultur, nacji, o tyle kresy były przede wszystkim konsekwencją ekspansji, zmagania konkurencyjnych w kategoriach politycznych, a wcześniej także i militarnych. Pogranicze określało linię obronną, gdy kresy niejednokrotnie stawały się elementem sprawczym w wielu programach politycznych dla ekspansji, najpierw na wschodzie, a począwszy od końca XIX w. również i na zachodzie. Świadomość zasięgu terytorialnego kresów, jak i pogranicza, nie decydowała jednak w sposób rozstrzygający przy określaniu postulatów terytorialnych, formowanych przez różnorodne siły polityczne, granic niepodległej Polski.

Kształtowanie społeczności regionalnych, formowanie wyobrażeń o „bliższej ojczyźnie” rozwijało się odmiennie na ziemiach jednorodnych etnicznie niż na obszarach diaspory narodowej, gdzie przenikały się różne społeczności etniczne, pozostających w kręgu konkurencyjnego oddziaływania kontrastowych wzorców kulturowych. Konflikty towarzyszące tym procesom nabierały charakteru szczególnie dynamicznego, gdy miały miejsce w warunkach walki o dominację polityczną jednej nacji, chociaż nie zawsze związanej z narodem panującym. W zatargach o dominację kulturową kryła się walka o polityczne uniezależnienie przed dominacją narodu panującego. Tradycje odmienności regionalnej nabierały wówczas szczególnej aktywności, bez względu na rzeczywistość historyczną i współczesną. Tworzyły charyzmę dla odrębności, opartą na poczuciu wyższości w stosunku do sił konkurencyjnych. Stosunki między ojczyznami kresowymi, a centralnymi polskimi obszarami narodowymi, nie układały się symetrycznie. O ile dla pierwszych trwałe związki z ziemią centralnymi stanowiły potwierdzenie przynależności do tradycyjnej ideologicznej ojczyzny narodowej, o tyle zainteresowanie w centrum Polski dla ziem kresowych miało przede wszystkim wymiar polityczny. Decydowało o zakreślaniu aspiracji terytorialnych, resentymencie o wielkości minionej Rzeczypospolitej, jako wzoru dla odbudowania przyszłości państwowej, godząc się z trwaniem niejednorodnej struktury narodowościowej jej mieszkańców.

Utrata funkcji hegemonu przez Polaków na terenach kresowych ojczyzn, często mająca miejsce w okresie rozbiorów, następowała nie tylko w wyniku polityki zaborców, ale i wobec narastania świadomości narodowej mniejszości słowiańskich, czy aktywności narodowej Niemców. To powodowało nasycanie i utrwalanie świadomości narodowej Polaków tradycjami. Ograniczało jej związek ze współczesnością, opóźniało przeobrażenia narodowe na miarę współczesnych potrzeb społecznych i cywilizacyjnych.

Postawy kresowych Polaków stawały się w wyobrażeniach Polaków mitem służącym popularyzowaniu na innych ziemiach etosu patriotycznego, pełnego oddania sprawie narodowej, daleko idącego poświęcenia i wierności jej ideałom, budowaniu solidaryzmu Polaków. I chociaż wobec postępów asymilacji w ojczyznach kresowych życie nieraz przestawało dostarczać pożywek dla tego rodzaju ocen, chociaż Polacy kresowi często też przystosowywali się z różnych względów do warunków życia narzuconych hegemonią obcej władzy i wrogiej narodowości, to w oczach innych społeczności przekonania, że tam rozwijają się pożądane wartości narodowe, było szczególnie trwałe. Nie podlegało żadnej weryfikacji, korektom i sprawdzianom, mimo że rozżew między obiegowymi zewnętrznymi wyobrażeniami, sądami a rzeczywistością pogłębiał się. Szczegółowe treści mitów ojczyzn kresowych były dostosowywane do bieżących potrzeb społeczeństwa polskiego, jako element wspierający jego walkę o zachowanie tożsamości narodowej, bez względu na rzeczywistość tam panującą.

Historia decydowała o szczególnej charyzmatyczności kresów wschodnich, rozciągając ją w drugiej połowie XIX w. na kresy zachodnie. Kiedy codzienność życia narodowego dyktowała potrzebę koncentracji wysiłku narodowego wokół zapewnienia ciągłości i jednorodności polskiego obszaru narodowego, znaczenie i aktywność wschodniej mitologii kresowej osłabła. Koncentrując zainteresowania opinii narodowej na mitach związanych z wielkopolsko-kujawskimi prasiedzibami narodu polskiego, wraz z mitami ojczyzn starosłowiańskich na zachodzie, wypełniano nimi luki powstające po mitach kresowych ojczyzn na wschodzie. Wyobrażenia o etosie kresowym Polaków końca XIX w. coraz częściej poczynały łączyć się nie tyle z mitem kresów wschodnich, opartym na tradycji polskiego miecza, co z tradycją polskiego chłopca i polskiego pług na krańcach zachodnich. Natomiast mit ojczyzn kresów wschodnich ożywiał się w miarę odradzania oczekiwań na odbudowę niepodległości, także i za pomocą czynu zbrojnego. Wówczas jednak czerpał coraz więcej pożywki ze zmitologizowanej tradycji, a coraz mniej z doświadczeń współczesnych kresowych społeczności polskich. Mit kresowych ojczyzn zachodnich stawał się szczególnie ważny w okresach stabilizacji stosunków politycznych, kiedy walkę o niepodległość odsuwano na plan dalszy, a decydować o przetrwaniu miała walka o język, kulturę, zamożność. Wielość i różnorodność ojczyzn kresowych nie ograniczała jednak budowania jednolitej wspólnoty ogólnonarodowej. Świadomość kresowa Polaków traciła przydatność dla wypracowania postulowanego kształtu przyszłej Rzeczypospolitej, o ile miał on być nie tylko werbalną deklaracją, ale podstawą pragmatycznego programu politycznego.

Zagrożenie utratą wpływów politycznych na kresach, chociaż decydowało o pomniejszeniu liczebności grup społecznych Polaków związanych z tym ideami, to jednak pozostałej mniejszości nadawało szczególnie aktywny charakter więzom z „bliższą ojczyzną”, rozumianym jako integralna część ojczyzny ogólnonarodowej. Sytuacja kresowa Polaków tam zamieszkałych decydowała o dążeniu do głębszego poznawania problemów całego narodu polskiego i bardziej wyrazistego określenia własnych dążeń i wartości. Prowadziła do bardziej zdecydowanego odcinania się od innych nacji, proporcjonalnie większego angażowania się ludzi kresów w ogólnonarodowych działaniach politycznych, częstszej ich obecności w polskich elitach politycznych. Przynosiło to proporcjonalnie mniejsze zaangażowanie w walkach politycznych Polaków z centrum

ziem polskich, gdzie zachowanie tożsamości narodowej dokonywało się spokojniej i naturalniej, bez wikłania się w różnorodne konflikty i walki polityczne, narodowe i kulturalne. W okresie istnienia niepodległego państwa polskiego pozostawanie ojczyzn kresowych, nawet tylko jako niewielkich wysp, ograniczało zacieranie w potocznej świadomości Polaków poczucia coraz to bardziej mgliście wyobrażanego integralnego obszaru Rzeczypospolitej przedrozbiorowej, jej granic. W okresie rozbiorów żywotność polskiej świadomości regionalnej w wielu enklawach, tak na terenach Ziemi Zabranych na Wschodzie, jak i w daleko sięgających na zachód, również i poza granice z 1772 r., decydował, że obszar postulowanych granic przyszłej Niepodległej, chociaż mglisty, określany niezbyt wyraziście, obejmował wielkie połacie ziemi, nosił charakter ekspansywny, zamykał się nie tylko w granicach starej Rzeczypospolitej. Obecność polskich wysp narodowych na wschodzie i na zachodzie daleko poza zwartym obszarem osadnictwa polskiego decydowała o powstawaniu przed politykami, a później i władzami państwa polskiego często wielu złożonych problemów politycznych.

W skupiskach kresowych, już w okresie bytu niepodległej Polski, niejednokrotnie trudno było zrozumieć interes ogólnonarodowy, sprzeczny z ich dążeniami, opartymi na emocjonalnym, spontanicznym ujawnianiu własnych zamierzeń politycznych, które niejednokrotnie były źródłem różnorodnych konfliktów, nawet międzynarodowych. O ile dla Polaka z centrum Rzeczypospolitej nie było większej sprzeczności interesów „bliższej ojczyzny” z interesami ogólnonarodowymi, to takie sytuacje w ojczyznach kresowych miały miejsce niejednokrotnie. Zainteresowanie kresami, wyciszane w okresach stabilizacji stosunków politycznych, odradzało się natychmiast, gdy przed Polakami, czy też państwem polskim, stawały problemy ekspansji, walki o odzyskanie niepodległości, czy jej obrony przed siłami zewnętrznymi. Niszczenie narodowego oblicza kresowych ojczyzn nie oznaczało wycierania ich z pamięci ogólnonarodowej.

Warto wspomnieć, że począwszy od exodusu po powstaniu listopadowym, kiedy gwałtownie i wyraźnie upadły oczekiwania i nadzieje na szybkie odzyskanie niepodległości, a wzmogła się ruchliwość społeczna Polaków, w kręgach wychodźstwa politycznego niekiedy rodziły się projekty budowania państwa polskiego na terenach wychodźczych, pozaeuropejskich. Wyrażano nadzieję, że to na emigracji zostanie zachowana jedność ogólnonarodowa, zachodząc się odrębności wykształcane podziałami zaborowymi. W miarę rozszerzania się wychodźstwa ze wszystkich zaborów, rozwijało się i utrwalalo pojęcie „czwartej dzielnicy” na określenie obszarów o szczególnym nasileniu osadnictwa polskich emigrantów, z którymi łączono nadzieje na samodzielne i swobodne realizowanie narodowych, polskich, aspiracji politycznych, a nawet i państwowych. Powstawały centra polskie, spełniając, w stosunku do społeczności wychodźczych, funkcje stołeczne. Obszarom tym w wyobrażeniach ogólnonarodowych, w warunkach braku niepodległości, niekiedy przypisywano funkcje ojczyzn kresowych.

Przywiązanie do tradycji kresowych, wyrastając w ojczyznach kresowych na wschodzie w atmosferze obrony polskiej tożsamości, przekonania o wyższości Polaków i o ich prawie do zachowania hegemonii w stosunkach publicznych, bez względu na władzę polityczną, odgrywało poważną rolę w stosunkach z innymi grupami narodowościowymi, o znacznie słabiej zaawansowanych procesach świadomości narodowej, przede wszystkim Ukraińcami i Litwinami, a później Białorusinami. Raz utrwalone w świadomości społecznej poczucie odrębności regionalnej, bez względu na rzeczywistość i z nią nie konfrontowane, przejściowo uśpione, nie bywało jednak z niej wykreślane. Odradzało się częstokroć w sposób mało oczekiwany i to dość gwałtownie, w warunkach sprzyjającej koniunktury, przede wszystkim politycznej. Dokonywało się bądź żywiolowo, bądź w rezultacie świadomych działań podejmowanych przez aktywne siły polityczne. Przy takich mechanizmach kształtowania i funkcjonowania wyobrażeń o odrębnościach

regionalnych, nie było dziełem przypadku, że procesy te były nader aktywne na obszarach przygranicznych, gdzie w warunkach braku egzystencji niepodległej Polski, a polityki asymilacyjnej państw zaborczych, świadomość narodowa rozwijała się dynamicznie, przybierając charakter ekskluzywny, szczególnie kontrastowy. Więź regionalna spełniała szczególną rolę w budowaniu związków emocjonalnych, pogłębiała związki mieszkańców danego obszaru nie tylko z „małą ojczyzną”, ale równocześnie z tradycjami ogólnonarodowymi, najczęściej szukając podstaw w mitologii Rzeczypospolitej szlacheckiej.

Odbudowa niepodległości po I wojnie światowej nie przyniosła włączenia wszystkich ziem polskich w jej granice. Niektóre tradycyjne historyczne polskie regiony, polskie „bliźsze ojczyzny” kresowe, pozostały za granicą i na wschodzie, i na zachodzie. Tylko niekiedy, i to nieliczni politycy polscy, u progu II Rzeczypospolitej, proponowali przeprowadzenie masowych przesiedleń rodaków z terenów autochtonicznych, a przede wszystkim okręgów wychodźczych, i to nie tylko europejskich, do kraju. W ten sposób myślano o skoncentrowaniu w granicach państwowych podstawowej masy ludności polskiej, chociażby za cenę zlikwidowania pozagranicznych przyczółków narodowych, świadczących nie tylko o tradycjach historycznych wpływów polskich, ale dla innych będących podstawą dla ewentualnej ekspansji. Polskie ojczyzny kresowe, pozostawione poza granicami państwowymi Rzeczypospolitej, znalazły się wówczas w orbicie co najmniej dwu sprzecznych działań państwowych: polskiej, która godząc się z rozstrzygnięciami granicznymi widziała konieczność umacniania tożsamości i odrębności narodowej pozostałych tam rodaków; państw rządzących, które starały się o takie przekształcanie świadomości społecznej, aby umacniała związki z siłami współcześnie w nich panującymi. W Związku Radzieckim, w republikach Białorusi i Ukrainy, polskie skupiska etniczne w swoich ojczyznach kresowych zostały poddane polityce obliczonej na wykorzystanie tradycji regionalnej, związków z polskością, do uformowania się specyficznej świadomości komunistycznej, przygotowywanej do ekspansji na ziemi Rzeczypospolitej. Przez łączenie polskich tradycji ogólnonarodowych, utrzymywanie związków ze współczesnym narodem polskim, współuczestniczenie w kształtowaniu kultury polskiej, przy utrzymywaniu wierności ideałom komunistycznym, chciano budować warunki do wykorzystywania Polaków z ojczyzn kresowych w Związku Radzieckim do rozszerzenia wpływów komunistycznych w granicach Rzeczypospolitej. Usiłowania te skończyły się niepowodzeniem. Trwałość polskich tradycji związanych z poczuciem odrębności regionalnych stała na przeszkodzie realizacji programu sowieckiego budowania komunistycznej społeczności polskiej. Wobec oporu Polaków na Ukrainie i Białorusi w swoich ojczyznach kresowych przeciwko przekształcaniu ich świadomości na miarę potrzeb określanych przez władze stalinowskie, masowymi represjami, wywózkami, zsyłkami, aresztowaniami, rozstrzelaniami, środowiska te w poważnym stopniu zostały rozbite i wyniszczone, a pozostałe szczątki polską świadomość narodową musiały głęboko, na wiele lat, ukryć. W Polsce postrzegano wówczas, że wszelkie próby wspomaganie polskich ojczyzn poza kordonem granicznym na wschodzie z kraju, skazują ich mieszkańców na represje ze strony państwa zamieszkania, pogarszają ich położenie. Rezygnując z bezpośredniej trwałej, jawnej łączności, pomocy, w kraju nie chciano zapominać o ich obecności. Liczono się, że zmiany stosunków politycznych na obszarach Związku Sowieckiego, upadek władzy komunistycznej, odnowi możliwości bezpośredniej łączności z tymi polskimi wyspami, nawet bez zmian terytorialnych na korzyść Polski. Utworzone w wyniku realizacji polityki represyjnej w głębi Związku Sowieckiego, na terenach azjatyckich, nowe obszary osadnictwa polskiego, przez współczesnych były traktowane jako przejściowe. Status Polaków tam przesiedlonych, ich sytuacja materialna i prawna, nie sprzyjały zacieśnianiu więzi z nowym środowiskiem i nie prowadziły do wykształcania się skupisk o ambicjach formowania lokalnych ojczyzn Polaków.

Totalny charakter władz państwowych w Związku Radzieckim i hitlerowskich Niemczech dawał im niespotykane wcześniej możliwości wyniszczania poczucia odrębności narodowej Polaków mieszkających w tych skupiskach, co jednak tylko osłabiało, ale nie zniszczyło w świadomości i odczuciach Polaków w kraju tradycji tamtejszych ojczyzn kresowych. Poczucie więzi regionalnej, niezbędne dla rządów demokratycznych, było przeszkodą w funkcjonowaniu władz totalitarnych, opartych na monopolistycznych i centralistycznych zasadach kierowania życiem publicznym. Polakom mieszkającym w ojczyznach kresowych w Niemczech hitlerowskich trudniej było przyznawać się do związków z polskimi odrębnościami regionalnymi niż do związków ogólnonarodowych.

Siły rządzące w II Rzeczypospolitej traktowały ówczesny obszar państwowy w sposób integralny. Z panowaniem w ojczyznach kresowych na wschodzie i na zachodzie pozostałych w granicach państwa polskiego, łączono utrwalenie podstawowych warunków bezpieczeństwa Rzeczypospolitej. Na wschodzie sytuacja dla Polaków była tym trudniejsza, że po obu stronach granicy rozwijały się młode ekspansywne narodowości, ukraińska, szczególnie prężna, ale i białoruska, ograniczając wpływy polskiej świadomości narodowej w skupiskach miejscowych, oddziaływując coraz mocniej na liczne tutaj skupiska ludności indyferentnej narodowo. Polityka władz sowieckich nastawiona na wychowywanie społeczeństwa komunistycznego, pomimo zastosowania całego arsenału instrumentów wychowywania totalitarnego, załamywała się, wobec ukrytego narastania postaw narodowych Ukraińców i Białorusinów. Ujawniły to w całej rozciągłości wydarzenia w okresie drugiej wojny światowej po załamaniu władzy sowieckiej na tych terenach. Większe nasilenie ingerencji państwa w życie społeczne i prywatne w Związku Radzieckim niż w Niemczech weimarskich decydowało, iż pomoc sił krajowych dla polskich skupisk kresowych była większa na zachodzie niż na wschodzie. Miało to miejsce w warunkach wzmożonego zainteresowania dla kresów zachodnich. W II Rzeczypospolitej szybciej i szerzej wzrastało zainteresowanie ludności polskiej w kraju dla Polaków kresowych na zachodzie niż na wschodzie. Było to konsekwencją oceny, iż granice wschodnie były bardziej zbliżone do postulatów polskich niż zachodnie, oraz że większe szanse ma integracja narodowa Polaków w kraju z Polakami w Niemczech niż w Rosji Radzieckiej. Pogłębianie aktywności narodowej mniejszości niemieckiej na zachodzie, formowanie się tam niemieckich ojczyzn lokalnych, wytwarzało poczucie zagrożenia interesów polskich. Dostrzegano jednak, że rezygnacja z zainteresowań losami Polaków w kresowych ojczyznach na wschodzie, nie zwiększa możliwości oddziaływania na zachodzie, że działania w obu kierunkach są od siebie niezależne. Utrzymywanie ojczyzn kresowych jednak było też związane z wyczekiwaniem na bardziej korzystną koniunkturę dla poprawy ówczesnych granic Rzeczypospolitej.

Trudna sytuacja gospodarcza, kulturowa i cywilizacyjna wschodnich ojczyzn kresowych Rzeczypospolitej była przeciwstawiana tradycji ich przeszłości — wspaniałej, bohaterskiej i szczęśliwej. Ich stan współczesny budził jednak obawy, nie tylko z uwagi na sytuację gospodarczą i cywilizacyjną, ale i wzrastającą prężność mniejszości narodowych, które na tych terenach też formowały lokalne ojczyzny, dla nich nie zawsze kresowe. Konfrontacja tradycji z teraźniejszością w wielu kołach politycznych Polaków była jednak podstawą do oceny wysokich szans na przyszłość w zmianie sytuacji, pod warunkiem odmiennej polityki ze strony polskich władz państwowych, a przede wszystkim pogłębienia integracji cywilizacyjnej i gospodarczej z całością Rzeczypospolitej, nawet bez zacierania odrębności lokalnej. Kresowy charakter w świadomości narodowej zyskiwały wówczas ziemie dzielnicy pruskiej, które przez różne okresy pozostawały poza granicami polskiej państwowości. Losy Śląska Cieszyńskiego, krainy uznawanej za kresową, która na krótko przed wybuchem wojny zmieniła swój status państwowy, co tak gwałtownie doprowadziło tam do wzniecenia aktywności narodowej

miejscowych Polaków, odradzały nadzieje na zmiany granic państwa polskiego na innych ziemiach i były wykorzystywane do umacniania przekonania o możliwości odradzania polskości na obszarach tradycyjnego osadnictwa polskiego wszędzie, gdzie, jak wydawać się mogło współczesnym, ich polskość była wówczas już tylko kategorią historyczną. Decydującym czynnikiem dla odradzania polskości miała być jednak zmiana ich przynależności państwowej.

W świadomości społecznej Polaków II Rzeczypospolitej utraciły atrybuty ojczyzn kresowych obszary wychodźcze, bez względu na stopień koncentracji na ich terenie nowego osadnictwa polskiego.

Perspektywy zbliżającej się zawieruchy wojennej, a przede wszystkim konfliktu z zachodnim sąsiadem, przynosiły odrodzenie programu włączenia w granice Rzeczypospolitej ziem, których Polacy domagali się już w okresie konferencji paryskiej. Równocześnie godzono się z programem obrony granic ryskich, przyznając że jednak oznacza to rezygnację z przyłączenia do Polski polskich ojczyzn kresowych pozostałych w granicach Związku Sowieckiego po 1921 r. Charakterystyczne było przekonanie o możliwościach szybkiego odrodzenia polskości na ziemczonych kresach zachodnich, wykazując bezradność w sprawach przyszłości ojczyzn kresowych na wschodzie, poza linią ryską.

W latach wojny, wraz z upadkiem oczekiwań na zlikwidowanie władzy sowieckiej na wschodzie, topniały nadzieje nawet na obronę granic ryskich. Wysuwając postulaty zmiany granic polsko-niemieckich szukano argumentów politycznych, ekonomicznych, demograficznych, wielokrotnie jednak wracając do twierdzeń o żywotności i trwałości polskich enklaw nad Odrą i Bałtykiem, ich związków ze współczesnym narodem polskim, wyrażając nadzieje na repolonizację zwartych obszarów w kresach zachodnich. Optymizm w ocenie szans szybkiej repolonizacji skupisk polskich na zachodzie, poza granicami wersalskimi, ciążył na postulatach terytorialnych formułowanych przez polskie siły polityczne w latach drugiej wojny światowej. Nadzieje na odzyskanie lokalnych polskich ojczyzn na zachodzie niejednokrotnie były elementem budowania optymistycznych ocen w sprawie przyszłości narodowej i państwowej w trudnych latach drugiej wojny światowej, chroniły przed rezygnacją i poddaniem się wobec gwałtów i naporu sił wrogich polskości, łagodziły oceny klęski polskiej w konfliktach na wschodzie. Odzyskanie terenów na zachodzie tylko niekiedy, głównie wśród komunistów, było traktowane jako kompensata za przewidywane straty na wschodzie. Wyobrażenia w kraju i na wychodźstwie o żywotności kresowych skupisk polskich na zachodzie wspomagały wolę walki Polaków, nawet w okresach najbardziej wyraźnych przewag militarnych i politycznych państwa hitlerowskiego i sowieckiego.

Nowe powojenne granice polityczne państwa polskiego, narzucone decyzjami międzynarodowymi, niszczyły, chociaż nie do końca, polskie ojczyzny kresowe na wschodzie. Polacy tam mieszkający, nie z własnej woli, musieli się przesiedlić na stare polskie kresy zachodnie, przenosząc zarazem etos charakterystyczny dla ojczyzn kresowych, nadając szczególnie charakter i żywotność mitologii kresów wschodnich już w nowych skupiskach na obszarach Polski zachodniej. Wschodnie ojczyzny kresowe odradzały się nad Odrą i Bałtykiem. Mit wschodnich kresów polskich spełniał szczególną funkcję w okresie przebudowywania świadomości społecznej Polaków poddawanych indoktrynacji politycznej Polski Ludowej. Najczęściej pozbawiony, mimo wszystko, tła rewizjonistycznej polityki terytorialnej, służył głębokiemu idealizowaniu przeszłości. W swoisty sposób umacniał wolę oporu społecznego przeciwko sowietyzacji życia społeczeństwa polskiego, wypuklał ciągłość i jednorodność zbiorowego bytowania i określania dróg rozwoju historycznego Polaków. Pomimo trudności politycznych, materialnych i cywilizacyjnych był wykorzystywany do określania i utrwalania polskiej tożsamości narodowej, na miarę żywego przekonania o tradycji wielkości dokonań Polaków w dziejach. Tradycje kresów

wschodnich przetrwały w świadomości Polaków pod rządami komunistycznymi jako substytut, symbol i archetyp dynamiki narodowej, tolerancji kulturowej, wolności myśli i słowa, możliwości sukcesów przy wytrwałości, uporze i dzielności społecznej, a więc postaw tak sprzecznych z praktycznymi zasadami organizacji życia w państwie realnego komunizmu. Niszczone ojczyzny kresowe na wschodzie odżywały w świadomości społeczeństwa polskiego na zachodzie. Wobec konfrontacji popularyzowanych mitów zachodnich ojczyzn kresowych z postawami pozostałej na tych terenach ludności autochtonicznej, klasyfikowanej jako polska, osłabiała się funkcja idei zachodnich ojczyzn kresowych. Tradycje narodowe z nimi związane, które w modelu kresowości ojczyzn polskich na zachodzie odgrywały tak wielką rolę w świadomości społecznej, uległy dewaluacji wobec gwałtownie demonstrowanej aktywności niemieckiej ludności autochtonicznej, ujawnionej wbrew, jak się wydawało, wcześniejszym trendom przemian polonizacyjnych. Był to przede wszystkim protest przeciwko zapaści cywilizacji pod rządami komunistycznymi.

Legenda kresów była niewygodna dla propagandy państwowej Polski Ludowej, obciążonej nie tylko lękiem przed odradzeniem rewizjonizmu terytorialnego, ale i krytycznie przyjmującej wszelkie próby działań, które by służyły podważaniu zasady tworzenia monolitycznej kultury polskiej, opartej na marksowskich ideałach internacjonalistycznych, klasowych. Idealizacja tradycji polskich ojczyzn kresowych na wschodzie, położonych poza granicami państwa polskiego, miała miejsce w okresie pogłębiania się tam daleko idących przemian narodowych i politycznych. To one w warunkach zmiany statusu politycznego decydowały o wtapieniu się miejscowych społeczności w rzeczywistość organizmu państwowego Związku Sowieckiego, wbrew zamierzeniom władz nie niszczyły jednak poczucia odrębności narodowych Ukraińców, Białorusinów i Litwinów. Procesy te nasiliły się i umasowiły po uzyskaniu przez te państwa niepodległości. Zmiany polityczne, idące w kierunku demokracji i wolności politycznych, wyzwały zarazem postawy patriotyczne w resztkach starych społeczeństw polskich ojczyzn kresowych. Znalazło to wyraz w nowych deklaracjach o integracji kulturowej z narodem polskim, chociaż bez przenoszenia ich zazwyczaj na płaszczyznę rewizjonizmu terytorialnego. Przy gwałtownym wznowieniu zainteresowań dla losów Polaków żyjących w kresowych ojczyznach wschodnich, w rzeczywistości osłabiał się wpływ ideałów Polski kresowej. Tworząc resentymenty, nie wykorzystywano ich jak kiedyś do budowania programów politycznych. Nie został całkowicie zniwelowany ich wpływ na współczesność Polaków. Utrzymujące się odrębności regionalne na zachodzie, w dużym stopniu związane ze starymi wzorcami wschodnimi, zintegrowane kulturowo, gospodarczo i cywilizacyjnie z Rzeczpospolitą, traciły wymiar kresowy.

Odrębności regionalne lokalnych ojczyzn na obszarach kiedyś uznawanych za kresowe przetrwały, chociaż w mniejszym wymiarze, po dziś dzień, również i w świadomości narodowej Polaków całego kraju. Zacierają jednak swoje wpływy społeczne i narodowe ideały i wzorce kresowe. Pozostały jedynie elementem spadku historycznego. Wywoływane resentymenty nie są przekuwane w elementy aktywnych programów politycznych. Czy bezpowrotnie? Dzisiaj pytanie to historyk pozostawia bez odpowiedzi. Utrzymywanie w pamięci narodowej doświadczeń związanych z żywotnością ojczyzn kresowych nie oznacza traktowania tej wiedzy jako czynnika odnawiającego współcześnie jakiegokolwiek programy polityczne.

Legends and myths, by which all Polish kres lands grew so important in the national consciousness of Poles, demand research, not only in the sense of a historical deed done there in the past and not less recognition for patriotism, perseverance and work of the remaining Poles there. It is difficult today to assign a role to the literary historian, Jackowi Kolbuszewskiemu, who on the basis of analysis of

literackich, przed kilku lat stwierdził, iż „kresy przestały być pojęciem organizującym wspólnie wierzenia, stając się jednak impulsem dla szeregu skojarzeń o narodowym zabarwieniu”.

Die Heimaten der Polen in den *Kresy*

Zusammenfassung

Die Bezeichnung *Kresy*, wörtlich „Grenzlande“, hat nicht immer die Grenzgebiete bedeutet. Verbunden mit den Schicksälen des polnischen Staatswesens, waren sie ein Element der entstehenden nationalen Identität der Polen. Ihr Name bezog sich ursprünglich auf die militärische Vorhut oder Wache, die weit vor dem eigentlichen polnischen Heer in der Steppe zwischen Dnjestr und Dnjepr stationiert war. Mit der historischen Entwicklung veränderte sich aber das Charakter und die territoriale Ausdehnung von *Kresy*. Auf geographische Tatsachen und historische Erfahrung gestützt, blieben sie tief im Bewußtsein der modernen Polen verankert und befreiten ihren Inhalt von den laufenden Veränderungen. [...] Im Osten waren die Definitionen dieses Grenzlandbewußtseins mit der Tradition eines Bollwerkes der westlichen, lateinischen Zivilisation verbunden und im Westen mit der Verteidigung des einstigen Slawentums, immer entsprechend den laufenden politischen Bedürfnissen interpretiert. Das Grenzlandcharakter einer Gegend war im gesamtpolnischen Bewußtsein nicht immer dem lokalen Bewußtsein entsprechend. [...] Im allgemeinen Sinne waren *Kresy* die Grenzen des polnischen nationalen Gebietes, nicht immer den politischen Grenzen entsprechend, aber fest und nicht abtretbar. Dieser Begriff war vor allem bei diesen Gruppierungen und Schichten der politischen Nation gegenwärtig, die überregionale Bindungen hergestellt haben [...].

(Auszüge aus dem Beitrag)